

Giriş

AHMET T. KURU - ALFRED STEPAN

Türkiye'nin 1982 Anayasası, 1980 askerî darbesinin hemen ardından askerî vesayet altında hazırlanmış ve kabul edilmiştir. Demokratikleşme sürecinin günümüzde ulaştığı noktada artık toplumun ve siyasetin birçok aktörü daha demokratik yeni bir anayasaya olan ihtiyacı dile getirmektedir. Türk siyaseti adına bir diğer önemli süreç de Avrupa Birliği'ne (AB) tam üyeliktir. Bu gerçekleştiği takdirde Türkiye birliğin ilk Müslüman çoğunluğa ve ikinci en büyük nüfusa sahip üyesi olacaktır. Birçok gözlemci için ilginç olan konu İslâm'dan ilham alan, muhafazakâr ve demokratik bir parti olarak görülen Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AK Parti)¹ (daha önce Avrupa'daki Hıristiyan Demokrat partiler örneğinde görüldüğü gibi) bazı dinî kökenlerini korurken mevcut Avrupa demokrasi modellerine olumlu bir katkıda bulunup bulunamayacağıdır.²

Elinizdeki kitap, Türk siyasetini ve daha da genel anlamda İslâm ve demokrasi ilişkisini şu sorular bağlamında incelemektedir: Osmanlı mirası çoğulculuk ve farklılıkları bir arada yaşatma adına günümüz Türkiye'sine ne anlatmaktadır? Kemalist ideolojinin tarihî kökenleri nelerdir? Cumhuriyet sonrasında kurulmaya çalışılan tek tip devlet ve tek tip toplum modeli neden denenmiş ve nasıl başarısız olmuştur? Senegal ve Endonezya gibi Müslüman çoğunluğa sahip demokrasilerde, dinî aktörlere kamusal alanda daha geniş

¹ Kitapta AKP yerine partinin resmi kısaltması olan AK Parti ifadesini kullanacağız.

² Batı Avrupa'daki Hıristiyan Demokrat partiler hakkında bkz. Stathis N. Kalyvas, *The Rise of Christian Democracy in Europe*, Cornell University Press, Ithaca, N.Y., 1996.

bir hürriyet vermek anlamında pasif laikliğin yerleşmesi nasıl mümkün olmuştur ve bu durum dışlayıcı laik Fransa ve Türkiye'den (gerek Müslümanlar, gerekse Hıristiyanlar adına) nasıl bir fark ortaya koymaktadır? Türk Silahlı Kuvvetleri'nin siyaset üzerindeki vesayeti nasıl bir dönüşüm geçirmektedir? Türkiye'nin AB'ye katılım sürecinde iç ve dış politika nasıl bir rol oynamaktadır? 2007 yılında başlayan ve halen devam edegelen anayasa krizinin temel kırılma noktaları nelerdir? Arap Baharı'nın tartışıldığı günümüzde bir Türk modelinden söz edilebilir mi? Bu bağlamda AK Parti tecrübesi bir asır önce Avrupa'da ortaya çıkmış olan Hıristiyan Demokrat partilerle mukayese edilebilir mi?

Türkiye'deki güncel siyaseti incelemeye başlamadan önce, modern Türkiye'nin en önemli iki tarihî mirası olan Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalizm konuları ele alınacaktır. Türkiye, yüzyıllar boyunca Doğu Avrupa, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'yı yöneten, bu süreçte çok değişik dinler ve etnik grupları bir arada yaşatan ve azınlıklara devrin Avrupa ülkeleriyle karşılaştırılmayacak kadar fazla özgürlük tanıyan Osmanlı İmparatorluğu'nun halefidir. Ödül kazanan *Farklılıklar İmparatorluğu: Karşılaştırmalı Perspektiften Osmanlılar* (2008) adlı kitabın yazarı Karen Barkey yazısında Osmanlı İmparatorluğu'nda farklılıkların yönetimi konusunu ele alıyor. "Osmanlı'da Farklılıkların Yönetimini Yeniden Düşünmek" adlı bölümünde Barkey, Osmanlıların dinî ve etnik uyum ile hoşgörü konusunda kendine has, "modernite öncesi" bir modeli nasıl oluşturduklarını incelemektedir. Ayrıca Barkey, bu modelin yeniden oluşturulmasında, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki farklı dinler ve dillerin nispeten barış içinde yaşamasının oluşturduğu mirasın bileşenlerinden hangilerinin faydalı olacağı konusunda da tahminlerde bulunmaktadır. Osmanlı'dan sonra Cumhuriyet'in çoğulculuk yerine tek tipçi toplum mühendisliği politikaları gütmesinde Kemalist ideolojinin önemli rolü olmuştur. O nedenle bir sonraki bölüm bu ideolojiyi incelemektedir.

Kemalist ideoloji Mustafa Kemal Atatürk'ün mirasını temsil etme iddiasındadır. Şükrü Hanioglu, "Kemalizmin Tarihi Kökenleri" başlıklı makalesinde bu konuda yeni bir ufuk açarak Kemalizm'in köklerini son dönem Osmanlı düşünce akımları arasında aramaktadır. Princeton Üniversitesi'nde Yakın Doğu Çalışmaları Bölümü'nün başkanı olan Hanioglu, Osmanlı'nın son dönem siyasî tarihinde özellikle Jön Türkler'in düşünce ve faaliyetleri konusunda tanınmış bir otoritedir. Hanioglu'nun yazısı, eleştirel ve derin bir kavrayışla, Kemalizm'de Jön Türkler'in entelektüel mirasının izini sürmektedir. Hanioglu'na göre, üç entelektüel hareket (Pozitivizm, Batıcılık ve Türk milli-

yetçiliği) Kemalizm’i geç Osmanlı düşüncesine bağlamaktadır. Hanioglu, Kemalizm gibi bir ideolojinin ve modernleşme projesinin neden ve nasıl tek tip bir çağdaşlaşma anlayışında ısrar ettiğini ortaya koymaktadır.³ Kemalizm’in bu anlayışının incelenmesi çok kültürlü Osmanlı’dan, homojenleştirmeyi amaçlayan bir ulus-devlete nasıl geçildiğinin anlaşılması adına önemlidir.

Hanioglu gibi, Ergun Özbudun da “Türkiye: Çoğulcu Toplum ve Tekçi Devlet” başlıklı makalesinde, özellikle halkçılık ve devletçilik ilkelerine odaklanarak Kemalizm’in altı oku’nu (diğerleri: cumhuriyetçilik, milliyetçilik, laiklik ve inkılapçılık) ele almaktadır.⁴ Anayasa hukuku ve siyasi partiler konusunda Türkiye’de otorite olan Özbudun, Türk devletinin üniter yapısı ile toplumsal çoğulculuk arasındaki gerilimlere ışık tutmaktadır. Kürtler ve Aleviler gibi etnik ve dinî gruplar Türk toplumunun yaklaşık dörtte birini oluşturmaktadırlar. Özbudun’a göre Türk devleti, çoğulcu politikalar ile bu farklılıkları tanımak yerine kendi görüntüsünde yekpare bir toplum yaratmaya çalışmıştır. Kemalist ideolojinin “devletçi” tutumu ekonomi, eğitim, kültür, dil ve din gibi çeşitli alanların tekelleştirilmesini hedefleyen politikalara temel olmuştur. Demokratikleşme süreci devlet ile toplum arasındaki bu gerilimlerin azalmasını sağlayacaktır.

Karşılaştırmalı ve teorik bir bakış açısıyla bakıldığında; birden fazla büyük etnik grubun bulunduğu demokrasilerde (İspanya, Kanada, Hindistan, İngiltere ve Belçika gibi) farklılıkların yönetimi adına genelde iki politikaya başvurulmaktadır: a) Birden fazla dilin resmi alanlarda kullanılmasına izin verilmesi (Hindistan’ın yirmi beşten fazla resmi dili vardır), b) mahalli idarelere önemli yetkilerin devredilmesi (İngiltere’de, Londra’daki Avam Kamarası’na ek olarak; İskoç, Galler ve Kuzey İrlanda parlamentoları bulunmaktadır).⁵ Mahalli idarelerin güçlenmesi federatif bir yapıyı şart koşmaktadır. Aksine, bazı örneklerde ilçe ve il bazında yerel yönetimler güçlendirilmiş ve bölgesel yapıların önüne geçilmiştir.

Öte yandan Türkiye, Yunanistan ve Bulgaristan gibi birkaç demokratik ülkede ise bu politikalar kabul edilmemiştir. Son zamanlarda bu üç ülke, AB’den gelen tenkitlerin de tesiriyle, bireysel düzeyde azınlıkların haklarını genişletmek için önemli reformlar ve çabalar gerçekleştirmiş olmalarına rağmen

³ “Çoklu modernlikler” hakkında bkz. S. N. Eisenstadt, “Multiple Modernities”, *Daedalus* 129, 2000, s. 1-30 ve Sudipta Kaviraj, “An Outline of a Revisionist Theory of Modernity”, *European Journal of Sociology* 46, 2005, s. 497-526.

⁴ Kemalizm’in altı oku arasında demokrasi yer almamaktadır.

⁵ Alfred Stepan, Juan J. Linz ve Yogendra Yadav, *Crafting State-Nations: India and other Multinational Democracies*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2011.

men, bu çabalar sınırlı kalmıştır. Kürt sorunu bağlamındaki terörle mücadelede Türkiye’nin 40.000’in üzerinde vatandaşının öldüğü gerçeği, etnik farklılıkları yok ederek tek tip bir ulus-devlet inşası ile liberal bir demokrasi oluşturmanın birbirini güçlendiren değil, birbiriyle çatışan kavramlar olduğunu göstermektedir. AK Parti hükümeti, bu gerginliği azaltmak için, devletin televizyon kanalı TRT tarafından 2004 yılında Arapça, Boşnakça, Çerkezce, Kürtçe ve Zazaca yayın başlatılmasına öncülük etmiştir. Bu girişim, 2009 yılında münhasıran Kürt dilinde yayın yapan TRT Şeş’in açılması ve 2010 yılında TRT Arapça’nın açılması ile genişletilmiştir.⁶

Kemalist politikalar, etnik kimliklerin yanı sıra, dini aidiyetler ve pratikler konusunda da devlet kontrolünü ve farklılıkların ortadan kaldırılmasını amaçlamıştır. Kemalistler bu politikaları tek tip bir laiklik anlayışını empoze ederek meşru göstermeye çalışmışlardır. Halbuki günümüzde laiklik dünyanın hemen her yerinde çoğul anlamları, alternatif tipleri ve farklı uygulamaları ile ele alınmaktadır. Beraber kaleme aldığımız bölüm (Kuru ve Stepan, “Bir ‘İdeal Tip’ ve Skala Olarak Laiklik”) bu kavramsal çoğulculuğu mukayeseli bir şekilde ele almakta ve “Türkiye’ye özgü laiklik” gibi klişelerin ötesine geçmek için Türkiye’yi Fransa ve Senegal ile karşılaştırmaktadır. Bir “ideal tip” olarak laiklik, resmi bir devlet dininin bulunmamasını ve hukuk sisteminin dini bir otoritenin kontrolünde olmamasını ifade etmesine rağmen, günlük uygulamalarda çok farklı devlet uygulamalarına yol açmaktadır. Bu farklılıkları bir skala üzerinde incelediğimizde bir yanda liberal ve dine toleranslı bir laiklik anlayışı, öte yanda ise daha dayatmacı ve müsamahasız bir laiklik anlayışı yer almaktadır.⁷ Üç örneğimiz arasında laikliğin Senegal’e ait uygulaması, dine yönelik en kapsayıcı ve uzlaşmacı model olarak karşımıza çıkarken, laikliğin Türkiye’deki pratiği en dışlayıcı ve kontrolcü olanıdır. Tarihte çok katı bir şekilde dışlayıcı laikliği uygulamış olan Fransa, günümüzde Senegal ile Türkiye’nin arasında bir yerde görünmektedir. Zira Katolik çoğunluğa karşı nispeten uzlaşmacı, Müslüman azınlığa karşı ise çok daha dışlayıcıdır.

Laiklik konusundaki bu çeşitliliği tarihî faktörler ışığında incelemekteyiz. Hâkim din ile monarşinin ittifakına dayılı bir *devr-i sabık*’ın (*ancien régime*-

6 Bu paragrafa katkılarından, özellikle de Türkiye ile Bulgaristan ve Yunanistan arasındaki benzerliklere dikkatimizi çektiğinden dolayı Şener Aktürk’e teşekkür borçluyuz.

7 Ahmet Kuru laikliğin bu farklı anlayışlarının ilkinin pasif laiklik, ikincisini ise dışlayıcı laiklik olarak adlandırmaktadır. Ahmet T. Kuru, *Secularism and State Policies toward Religion: The United States, France, and Turkey*, Cambridge University Press, New York, 2009; Türkçesi: *Pasif ve Dışlayıcı Laiklik: ABD, Fransa ve Türkiye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011.

me; eski rejim) olduğu ülkelerde cumhuriyetçiler hem dinî müesseseleri hem de monarşiyi hedef almışlardır. Fransız tarihinde kral ile Katolik kilisesi, Türk tarihinde ise sultan ile İslâm alimleri (ulema) arasındaki dayanışmadan dolayı hem Fransa hem de Türkiye’de cumhuriyetçiler dini *devri-sabık*’ın bir temeli olarak algılamış ve dini (bir araç olarak kullanılmadığı takdirde) kamusal alandan dışlamak istemişlerdir.⁸ Senegal’de ise bir *devr-i sabık* yoktu zira cumhuriyet yerel bir monarşiyi yıkarak kurulmamış, Fransız sömürge yönetiminin sona ermesiyle ortaya çıkmıştır. Bu da cumhuriyet ile dini kurumlar arasında bir gerilim olmamasını sağlayarak pasif bir laikliği mümkün kılmıştır.

Makalemiz Fransa ve Türkiye’nin bu tarihi benzerliklerini vurgulamakla beraber aralarındaki farkları da ele almaktadır. Bilhassa demokrasinin Fransa’da laikliğin bazı radikal yönlerini törpülediğini, Türkiye’de ise laikliğin askerî müdahaleler sonucunda daha da radikalleştiğini ortaya koymaktadır. Türkiye’de son dönemdeki demokratikleşme süreci laikliğin de belirli bir oranda yumuşamasını sağlamış ve dışlayıcı laiklikten pasif laikliğe dönüşüm süreci başlamıştır. Bu bağlamda İmam-Hatip okulları ile Kur’an kursları üzerindeki kısıtlamalar kaldırılmıştır. İleride yapılması gereken reformlar arasında başörtüsü yasağının tamamen kalkması, din dersleri müfredatında Aleviliğe daha geniş yer verilmesi, Heybeliada Ruhban Okulu’nun tekrar açılması ve Diyanet’in özerkleştirilmesi yer almaktadır. Başbakanı hükümet yerine bir mütevelli heyeti tarafından atanır ve bütçesi de (devletin eskiden el koyduğu) dinî vakıflar tarafından sağlanırsa Diyanet özerk bir hüviyete kavuşabilir.

Türkiye, Fransa ve Senegal’in ötesinde yazımız laiklik üzerine genel çalışmalar da bir katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Yazıdaki teorik yaklaşım sebep-sonuç ilişkilerine odaklanmaktadır. Bu ilişkileri incelerken de hem tarihi devamlılıklara hem de güncel değişimleri göz önünde bulundurmaya çalışmaktadır. Laiklik konusundaki literatürde bizimkinden farklı diğer iki teorik yaklaşımdan bahsedilebilir. Bunlardan biri laikliği bir söylem (*discourse*) olarak ele alarak arkasındaki güç ilişkilerini açığa çıkarmaya çalışmaktadır. Bu yaklaşım laiklik mücadelelerinin arkasındaki iktidar ilişkilerini incelerken Foucault’nun soyağacı ve söylem analizlerini kullanır. Talal Asad’ın kitabı bu perspektifin en bilinen temsilcilerindendir.⁹ Bu perspektifi takip eden bazı akademisyenler, Türk devletinin İslâm’ı hedef almadığını; ancak

⁸ A.g.e., s. 26-33.

⁹ Talal Asad, *Formations of the Secular: Christianity, Islam, Modernity*, Stanford University Press, Stanford, California, 2003.

“Kemalist,” “Cumhuriyetçi” veya “bireyselleştirilmiş” bir İslâm üretmeyi amaçladığı savunmaktadır.¹⁰ İkinci bir teorik yaklaşım ise laikliğin her ülkede nasıl kendine has özellikleri olduğunu ortaya çıkarmaya odaklanmıştır. Andrew Davison’ın kitabı bunun bir örneğidir.¹¹ Davison’a göre, Türk devleti İslâm dinini resmi din statüsünden tam olarak çıkarmamış fakat farklı şekilde ona resmiyet tanımıştır. Aralarında metodolojik farklılıklar olmasına karşın, makalemizdeki laiklik analizi bu iki alternatif perspektif ile birbirlerini reddedici değil, tamamlayıcı görülebilir. Makalemiz Türkiye’de devletin dini kamusal alandan (bazı araçsal fonksiyonları dışında) dışlama amacı güden dışlayıcı bir laikliği uyguladığını anlatmaktadır. Bunu yaparken devletin İslâm’ın “bireyselleştirilmiş bir versiyonunu üretme” ve bu versiyonu neredeyse “resmi din ilan etme” gibi yan stratejiler takip ettiği görüşlerine de karşı çıkmamaktadır.

Türkiye’de laikliğin otoriter doğası ordunun rolüyle doğrudan ilişkilidir. Ümit Cizre Türkiye’de sivil-asker ilişkileri konusunda en önemli eserlere imza atmıştır. 2006 yılında Türkiye’nin güvenlik sektörü ve bunun demokratik denetim eksikliği hakkında çok önemli bir almanağın editörlüğünü yapmıştır. Cizre, “Yeni Bir Siyaset Tarzı” başlıklı makalesinde Türk ordusunun toplum ile ilişkisinin son zamanlardaki dönüşümünü incelemektedir. Cizre, özellikle 2007 yılındaki cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde Türk Silahlı Kuvvetleri’nin AK Parti hükümetine karşı giderek daha aktif bir şekilde toplumsal desteğe ihtiyaç duyduğunu belirtmektedir. Bu nedenle, ordu insanların sadece saygı ve korkuya dayanan zımnî desteğini sürdürme arayışı yerine, sivil destekçilerini daha önce benzeri görülmemiş şekilde harekete geçirmeye çalışmıştır. Cizre’nin makalesi 2007’deki cumhuriyet mitingleri türü toplantıların nasıl dönüşümü ifade ettiğini gözler önüne sermektedir.

Sivil destekçilerinin çabalarına rağmen, askerî vesayet rejimi 2007’den günümüze önemli oranda güç kaybetmiştir. Bu önemli konuyu güncel detaylarıyla ele almak için Ahmet Kuru’nun *Insight Turkey* dergisinde çıkmış olan makalesinin tercümesini de kitaba dahil ettik.¹² “Türkiye’de Askerî Vesayetin Yükseliş ve Düşüşü” başlıklı makale vesayetin siyasi partiler, yargı ve medya-

10 Sinem Gürbey, “Islam, Nation-State, and the Military: A Discussion of Secularism in Turkey”, *Comparative Studies of South Asia, Africa, and the Middle East* 29, 2009, s. 371-380.

11 Andrew Davison, *Secularism and Revivalism in Turkey: A Hermeneutic Reconsideration*, Yale University Press, New Haven, Connecticut, 1998.

12 “The Rise and Fall of Military Tutelage in Turkey: Fears of Islamism, Kurdism, and Communism”, *Insight Turkey* 14, 2, s. 37-57. *Insight Turkey* dergisine yayın izni verdikleri için teşekkür ediyoruz.

daki sivil destekçileri güçlü olduğunda yükselişe geçtiğini, zayıfladıklarında ise yok olmaya yüz tuttuğunu anlatıyor. Bu sivilin demokrasi üzerinde askerî vesayeti desteklemelerinin temel nedeni ise ideolojik inançları nedeniyle korktukları İslâmcılık, Kürtçülük ile komünizm ve bu tehditlere karşı orduyu bir güvence olarak görmeleri. Öte yandan ordunun irtica, bölücülük ve komünizm gibi sloganlar eşliğinde toplumun dindar ve Kürt kökenli kesimleri ile solcu entelektüellere karşı uyguladığı baskı, vesayet karşıtı yeni bir elit tabakanın doğması, bu seçkinlerin bir muhafazakâr-liberal ittifak kurmaları ve neticede askerî vesayetin destekçilerini siyaset, yargı ve medyada zayıflatmaları ile sonuçlanıyor. Makale alternatif açıklamaları da ele alarak “güçlü devlet” ve “ordu millet” gibi söylemleri sorguluyor.

Askerî vesayetin düşüşünün en somut göstergeleri şüphesiz Ergenekon, Balyoz ve Kafes gibi davalardır. Bu davalarda 70 civarında muvazzaf general/amiralin de dahil olduğu 300’ü aşkın subay tutuklu olarak yargılanmaktadır. Suikastlarla kaos ortamı oluşturarak darbeye zemin hazırlama gibi suçlamalarla açılan bu davalar subayların özellikle de generallerin “dokunulmaz” imajlarını ortadan kaldırmıştır. Öte yandan askerî vesayetin sona ermesi için yapılması gereken reformlarda henüz mesafe alınamamıştır. Bu reformlar üç başlıkta toplanabilir: a) Genelkurmay başkanının Millî Savunma bakanına, jandarmanın da fiilen İçişleri bakanına bağlanması, b) Askerî Yargıtay ve Askerî Yüksek İdare Mahkemesi’nin kaldırılmasıyla yargıda çift başlılığın sona ermesi ve c) terfi ve atamalarda sivil idarenin daha etkin bir konuma gelmesi. Askerî vesayetin zayıflaması demokratikleşme için gerekli olsa da tabii ki tek başına yeterli değildir. Mesela siyasi partilerde milletvekili adaylarının genel merkezce belirlenmesi katılımcı demokrasiye ters bir durumdur. Bunun ürünü olarak milletvekilleri yeterli hür irade ve bireysel girişimden uzak tutulmakta ve yasama organı yürütme karşısında çok etkisiz kalmaktadır.

Günümüz Türkiye’sinde 1980 darbesinin başlıca mirası mevcut anayasadır. “Türk Anayasa Mahkemesi ve Siyasî Kriz” başlıklı makalesinde Özbudun, 2007’de başlayan anayasa krizini analiz etmektedir. İlk olarak 1982 Anayasası’nın hazırlandığı tarihsel arka planı ve otoriter ruhunu ele almaktadır. Özbudun’a göre, 1982 Anayasası’nın ve Anayasa Mahkemesi’nin vatandaşların hak ve özgürlüklerini korumak gibi bir önceliği olmamış, aksine bu kurumlar kendi vatandaşlarına karşı ideolojik devleti korumayı amaçlamışlardır. Buna örnek olarak Özbudun, Kürt milliyetçisi ve İslâmcı siyasî partilerin kapatılması ile ilgili mahkeme kararlarını vermektedir. Bu makalede, AK Parti’nin anayasa değişikliği yoluyla başörtüsü yasağını kaldırma yönündeki

girişimi ve Temmuz 2008 tarihinde parti aleyhine açılan kapatma davasında bir oy fark ile kapatılmaması yönündeki yargı kararı da incelenmektedir.

İç dinamiklerin yanı sıra, uluslararası faktörler, özellikle de Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik süreci, Türk siyasetini etkilemektedir. Kitabımızda bu konuya ayrılan bölüm, sürecin bizzat içinde yer almış bir siyasetçi olan Joost Lagendijk tarafından kaleme alınmıştır. Lagendijk, Ocak 2002'den Temmuz 2009'a kadar AB-Türkiye Karma Parlamento Komitesi heyetinin başkanlığını üstlenmiştir. Sonrasında İstanbul'a taşınan Lagendijk, gazeteci ve araştırmacı kimliği ile Türkiye'nin siyasi dönüşümü ve AB üyeliğini yorumlamaktadır. "Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Katılımı ve Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Rolü" başlıklı makalesinde 2003 ve 2004 yıllarını altın çağ olarak tanımlayan Lagendijk, Türkiye'nin AB ile sonraki yıllardaki inşili-çıkışlı ilişkisini incelemektedir. Türkiye-AB ilişkilerinde belirgin bir durgunluk gözlemleyen Lagendijk, bu durgunluğu Türkiye'de AB'ye üyelik konusunda hükümetin heyecanının ve halk desteğinin azalmasının yanı sıra, büyük AB ülkelerindeki "genişleme yorgunluğu" ve sağcı partilerin yükselişiyile de ilişkilendirmektedir. Lagendijk, Türkiye'de AB ile ilgili devam eden bazı önemli reform eğilimlerini ve bunlar etrafındaki gerginlikleri de ele almaktadır.

Türkiye'nin AB üyeliğine yönelik Almanya ve Fransa'nın artan muhalefeti ardından Türkiye, Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerini artırmaya yöneldi. Bu ise, "Arap Baharı" olarak adlandırılan diktatörlüğe karşı halk hareketleri ile aynı döneme denk geldi. Neticede "Türk modeli" ile ilgili tartışmalar bir kez daha dikkat çekici bir hal aldı. Bu konuyu kısaca ele alan kitabımızın son makalesini tanınmış bir siyaset bilimci ve Hıristiyan Demokrat partiler konusunda önde gelen uzmanlardan Stathis N. Kalyvas kaleme aldı. "Avrupalı Hıristiyan Demokrat Partiler Işığında 'Türk Modeli'" başlıklı makalesinde Kalyvas, 19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'daki Katolik siyasi partilerin temel özelliklerini incelemekte ve bunları günümüz Türkiye'sinde AK Parti deneyimi ile karşılaştırmaktadır. Bu karşılaştırma Türk tecrübesinin kendine özgü bazı şartları olsa da dünyadaki diğer tecrübelerle birçok ortak yanı da olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca makale, İslâmî hareketlerin demokratikleşmeye nasıl katkı sağlayabileceklerine dair Türk tecrübesinin Ortadoğu ülkelerine nasıl ilham kaynağı olabileceğini kısaca tartışmaktadır. Kalyvas'ın Avrupa tarihindeki Katolik partilerin ve demokratikleşme politikalarının karşılıklı dönüşümü üzerine yaptığı vurgu, Türkiye'nin son zamanlardaki değişimini anlamak için önemli olmasının yanı sıra, Arap dünyasının geleceği açısından da bir tür gösterge niteliğindedir.

Hülasa etmek gerekirse, kitaptaki analizlerin iki temel dönüşüme odaklandıkları söylenebilir: a) Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş ve b) Türkiye'nin son dönem demokratikleşme tecrübesi. Bu bağlamda İslâmiyet ve laikliğin yanı sıra Kemalizm, çoğulculuk, sivil-asker ilişkileri, anayasa ve AB gibi önemli kavram ve kurumlar da ele alınmıştır. İncelenen konular kısaca şöyle özetlenebilir: Osmanlı İmparatorluğu perspektifinden demokrasi öncesi dönemlerde farklılıklara hoşgörü kavramı; Kemalizmin Osmanlı dönemindeki ideolojik kökenleri ve cumhuriyet devrinde homojen bir ulus yaratma projesi; Türkiye'deki laikliğin karşılaştırmalı analizi yoluyla laikliğin değişik anlayış ve uygulamalarının açıklanması; Türkiye'de sivil-asker ilişkilerinin tarihi dinamikleri ve son yıllardaki değişimi; 1980 Anayasası'nın sorunları ve yeni bir anayasaya duyulan ihtiyaç; Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecinin iç ve dış boyutları; 19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'daki Hıristiyan Demokrat partiler ile Türkiye'deki AK Parti deneyiminin karşılaştırılması.

Bu kitabın hazırlanmasına katkılarından dolayı Columbia Üniversitesi bünyesindeki Demokrasi, Hoşgörü ve Din Çalışmaları Merkezi ile Din, Kültür ve Kamusal Hayat Enstitüsü'ne; Henry Luce Vakfı ile Türkiye Çalışmaları Enstitüsü'ne; Melissa Van ile Emily Brennan'a teşekkür ederiz. Columbia Üniversitesi'ndeki konferanslarımıza katılan Andrew Arato, Richard Bulliet, David Cuthell, Rashid Khalidi, Mirjam Künkler ve Nur Yalman kitaptaki makalelerin gelişmesine katkıda bulundular. İngilizcesi Columbia Üniversitesi Yayınları tarafından basılmış olan kitabımızın Türkçe tercümesi konusundaki desteklerinden dolayı İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları editörleri Fahri Aral ve Belgin Çınar ile mütercim Hande Tatoğlu'na da teşekkürlerimizi sunuyoruz. Elinizdeki kitabın sıradan bir tercüme olmadığını da vurgulamak istiyoruz; zira kitabın Türkçe konuşan yazarları tercüme metinler üzerinde gerekli düzeltme ve yenilemeleri yaptılar. Hatta bazıları tercüme bizzat yapmayı tercih etti. Titiz çalışmalarından dolayı bu yazarlarımıza da teşekkür borçluyuz.

EYLÜL 2010 REFERANDUMU ÜZERİNE BİR NOT

Kitabın İngilizce girişini yazmamız 12 Eylül 2010 tarihli referandumu sonrasında denk geldi. Meydana gelen anayasa değişiklikleri kitabın muhtevasıyla doğrudan alakalı olduğundan ve Türk siyaseti adına bir dönüm noktası olarak görülebileceğinden bu notu yazmaya karar verdik. Referandumun % 58 oyla kabul edilmesi sonucunda anayasanın 24 maddesi değişti. AB temsilcileri tarafından da desteklenen bu değişiklikler, Türkiye siyasetindeki Kemalist

etkinin devamını isteyenleri endişeye sevk etti. Değişikliklere karşı çıkanlar bütün paketi reddetmemişler ve fakat iki önemli gerekçe ile referandumda hayır demişlerdi. Birincisi, yargı sistemindeki güç dengesinin değişmesine karşı çıkıyorlardı. İkinci olarak ise, AK Parti'nin –özellikle de Başbakan Tayyip Erdoğan'ın– tek başına inisiyatif olarak Türkiye siyasetine aşırı derecede hâkim olduğunu düşünüyorlardı. Paketteki reformların çoğu ise –mesela; kadımlar, yaşlılar ve engelliler için pozitif ayrımcılığın tanınması, bireylerin özel bilgileri ile ilgili gizli devlet kaydının yasaklanması ve insan hakları ihlali davalarında Anayasa Mahkemesi'nin üst temyiz mahkemesi olarak yetkilendirilmesi– genel bir kabul gördü.

Değişiklikler, Anayasa Mahkemesi'nin siyasî partileri kapatmasını da zorlaştırmıştır. Kurulduğu 1963 yılından bu yana Anayasa Mahkemesi 25 siyasî parti kapatmıştır. Aynı dönemde Avrupa demokrasilerinde ise Almanya'da bir Nazi partisi (1952) ve bir Komünist Parti (1956), Belçika'da bir ırkçı/yabancı düşmanı parti (2004) ve İspanya'da ayrılıkçı Bask Vatanı ve Özgürlüğü (ETA) örgütüyle bağlantılı bir parti (2003) olmak üzere sadece dört siyasî parti kapatılmıştır. Referandum öncesinde kapatma kararı verilebilmesi için Anayasa Mahkemesi'nde beşte üç oy çokluğu gerekirken, yeni değişikliklerle bu üçte ikiye çıkarılmıştır. Referandum değişiklikleriyle mahkeme üye sayısı 11'den 17'ye çıkarılmış ve Meclis'e iki üyeyi Sayıştay'ın, bir üyeyi ise Barolar Birliği'nin her üyelik için gösterecekleri üçer aday arasından seçme hakkı verilmiştir. Meclis'in güçlenmesi adına bu değişiklikler destek bulmuş olsa da Anayasa Mahkemesi'ne üye seçiminde TBMM bünyesinde ve kamuoyunda yeterli değerlendirme ve tartışma yapılmamış olması hayal kırıklığına yol açmıştır. Meclis komisyonlarında adaylarla mülakat yapılması ve bunun televizyondan canlı yayınlanması gibi demokratik ülkelerdeki metotlar denenmemiş, aksine AK Parti grubunun zımnî kararı ile adaylardan birinin seçtirilmesi yolu benimsenmiştir.¹³

Referandumun diğer bir sonucu da Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'nun (HSYK) yeniden yapılandırılmasıdır. Yargıtay ve Danıştay üyelikle-rine atamaları, hâkimler ile savcıların terfi, atama ve disiplin soruşturmaları hakkındaki karar mercii olması HSYK'yı çok önemli kılmaktadır. Değişiklikler doğrultusunda, Yargıtay ve Danıştay tarafından seçilmiş mevcut beş HSYK üyesine 15 yeni üye ilave edilmiştir. Yeni üyelerin dördünü Cumhurbaşkanı Abdullah Gül atarken, bir üye Adalet Akademisi tarafından seçilmiş-

¹³ Bu konuda bkz. Ahmet T. Kuru, “Meclis Yargıç Seçimlerinde Mülakat Yapmalı”, *Radikal*, 27 Ekim 2010.

tir; kalan 10 üye ise ülke çapında 11.000 hâkim ve savcısının oylarıyla seçilmiştir. Siyasî açıdan bu yeni sürecin belirgin sonucu, yargı üzerinde 1920'lerden beri süregelen Kemalist hâkimiyetin sona erme sürecine girmesidir. Referandumun getirdiği diğer değişiklikler içinde darbe türü suçlamalar karşısında subayların yargılamasının sivil mahkemelerde yapılacağı ve askerî mahkemelerin sivilleri yargılamayacağı konularındaki yeni ve net anayasa hükümleridir. Ayrıca Yüksek Askerî Şura'da (YAŞ) alınan ordudan ihraç kararları yargısal denetime açık hale getirilmiştir.

Referanduma ek olarak, 2010 yılı askerî vesayeti bitirme noktasına getiren başka hadiseler de sahne olmuştur. “Balyoz” darbe planına karıştıkları iddiasıyla muvazzaf general ve amiraller de dahil olmak üzere 100 civarında subay göz altına alınmıştır. Gül ve Erdoğan da ilk kez 2010'da daha önceki cumhurbaşkanı ve başbakanlarda çok nadir görüldüğü şekliyle kuvvet ve ordu komutanlıklarına atamalara müdahil olmuşlardır.

Yargıda ve ordudaki tüm bu gelişmeler, Kemalist ideolojinin, hâlâ güçlü takipçileri olmasına rağmen, Türk siyaseti ve devlet sistemindeki hâkimiyetinin sona erdiğini göstermektedir. Öte yandan Kemalistler ile onlara muhalefet eden gruplar –özellikle de muhafazakârlar ve liberaller– arasındaki mücadele demokratik siyasetin tabii bir sonucudur. Diğer bir deyişle ideolojik kutuplaşma Türkiye'ye has bir özellik değildir. Başka birçok ülkede din-devlet ilişkileri gibi konular sosyo-politik bölünmelere neden olmuştur. Fransa tarihindeki “iki Fransa'nın savaşı” ve günümüz Amerika'sında muhafazakârlar ile liberaller arasında süregelen “kültür savaşları” bunun örneklerindedir.

Bu kitabın, Türkiye'de son dönemde yaşanan siyasî dönüşümü tarihî ve kavramsal bir çerçeveye oturtmasını ve bunun demokrasi, İslâm ve laiklik ile ilgili evrensel tartışmalar açısından önemini ortaya koymasını ümit ediyoruz.